

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2023-9-20>
УДК 37:364.62]:37.014.6“364”

Любомира Василівна Ілійчук
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4274-6903>
кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри початкової освіти,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
liubomyra.iliichuk@pnu.edu.ua

ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК ІНДИКАТОР ЯКОСТІ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У науковій статті зацентровано, що збройна агресія Росії проти України значною мірою вплинула на безпекову ситуацію та погіршила психологічний стан учасників освітнього процесу, що є небезпечним явищем у контексті забезпечення якості освіти. У статті наголошено на необхідності створення безпечного освітнього середовища для зменшення впливу факторів ризику на психічне здоров'я здобувачів і працівників. Неведені емпіричні матеріали дозволили ствердити, що психоемоційний стан здобувачів впродовж дії воєнного стану зазнав суттєвих змін, що вплинуло на послаблення навчальної мотивації і погіршення результатів навчання. Це вимагає психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу як необхідної умови забезпечення якості освіти в умовах війни.

Ключові слова: психосоціальна підтримка, психологічна безпека, освітнє середовище, якість освіти, психічне здоров'я, українська освіта, воєнний стан.

Вступ. Сучасні процеси глобалізації обумовлюють інтенсифікацію взаємозв'язків і взаємозалежності держав, визначають ключові напрями та тенденції розвитку національних економік й систем державного управління, окреслюють зміст соціально-трудова відносин. Таке співіснування і глобальне партнерство між державами призвело до того, що внаслідок повномасштабної збройної агресії Росії проти України від страждань і руйнувань потерпає не тільки наша країна, але й увесь цивілізований світ відчуває її наслідки. Необхідно підкреслити, що розвиток світової економіки в умовах глобалізації визначається процесами інтелектуалізації, формування суспільства знань й інноваційних технологій. Відтак суттєво зростає роль освіти в усіх сферах суспільного життя, підвищенні якості людського капіталу, генеруванні нових ідей, забезпеченні динамічного розвитку економіки та суспільства в цілому. Саме від резистентності освіти в період дії воєнного стану залежить швидкість та ефективність повоєнної відбудови країни, її подальший розвиток та інтеграція у світове співтовариство. Першочерговим

завданням у цьому контексті виступає збереження привабливості та якості здобуття освіти в українських закладах освіти у складних умовах війни. Це потребує здійснення об'єктивного аналізу викликів і загроз, які постали перед системою освіти, а також розроблення й імплементації практичних рішень щодо оптимізації освітнього процесу в умовах війни, зокрема з огляду на необхідність психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу.

Жорстоке вторгнення збройних сил російської федерації на територію України зумовило численні соціально-психологічні виклики для української освіти, пов'язані із психотравмуючим життєвим досвідом переживання війни, постійним перебуванням у стані пролонгованої колективної травми, спричиненої наслідками щоденних руйнувань і загроз безпеці. Не викликає жодного сумніву, що це призводить до втрати мотивації до навчання й зниження активності здобувачів в освітньому процесі, а відтак – до погіршення результатів навчання. Відтак виняткової актуальності набуває питання створення оптимальних умов для

психологічної безпеки суб'єктів освітнього процесу в умовах воєнного стану як необхідної складової системи забезпечення якості освіти.

В умовах сьогодення питання психологічної безпеки стало одним із найбільш актуальних не тільки для суспільства, але й для психолого-педагогічної науки та практики. В. Духневич (2022) справедливо наголошує на тому, що безпека групи або спільноти є більш складним явищем, адже вона не обмежується простою сумою безпек окремих її членів. Це складна інтегративна характеристика, яка виражається у тому, що порушення безпеки може впливати на всіх суб'єктів цієї спільноти. З огляду на це, освітнє середовище залежить від різних суб'єктів, які своєю діяльністю, вчинками та поведінкою створюють належні умови для взаємодії, навчання і праці всіх учасників освітнього процесу. Алгоритм роботи працівника психологічної служби з формування безпечного освітнього середовища у закладі освіти розкриває І. Марухина (2021).

Н. Коцур, Л. Товкун (2023) здійснюють аналіз ключових аспектів формування психологічно безпечного освітнього середовища в умовах війни, яка призвела до серйозних негативних наслідків для психосоматичного здоров'я дітей і дорослих. Дослідники підкреслюють, що освітнє середовище є відкритою системою, де виявляються тенденції та закономірності розвитку соціуму, зокрема проблеми, пов'язані з війною. Це призвело до обмеження можливостей освітнього середовища щодо захисту учасників освітнього процесу від впливу негативних чинників та створення сприятливих умов для фізичного, психічного, морального, духовного й інтелектуального їх розвитку. Погоджуємось із думкою Ю. Сафонова і О. Флярковської (2023), які, досліджуючи психологічні чинники й економічні наслідки війни для української освіти у воєнний та поствоєнний періоди, зауважують, що забезпечення психологічної підтримки, стабільного фінансування, впровадження нових освітніх підходів та співпраця зі світовими партнерами є важливими кроками у забезпеченні якісної та доступної освіти для громадян.

В. Андрєєнкова, Т. Войцяк, І. Гриців,

В. Мельничук, Н. Сабліна, О. Флярковська, Т. Харківська (2023) визначають теоретико-прикладні аспекти психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу в різноманітних життєвих кризових ситуаціях. Науковці окреслюють особливості набуття і проживання травматичного досвіду дітьми й дорослими в умовах війни, надають практичні рекомендації й методичний інструментарій щодо алгоритму дій для надання першої психологічної допомоги та самопомоги в стані стресу або емоційного напруження, проживання кризи, втрати чи горя, підкреслюють важливу роль закладів освіти у системі надання послуг із забезпечення психічного здоров'я та психосоціальної підтримки здобувачів в умовах воєнного стану. Н. Пилипенко (2022) висвітлює методичні основи надання психологічної допомоги та підтримки постраждалим у кризових ситуаціях, спричинених війною, а також розкриває цільовий зміст проблеми психологічної самопомоги як чинника стресостійкості та внутрішнього потенціалу протистояння психотравмам в умовах війни. Цінним є досвід психологічної підтримки учасників освітнього процесу в умовах війни, розроблення і поширення інформативно-інструктивних та методичних матеріалів для педагогів, батьків та фахівців з означеного питання, описаний у дослідженні М. Слюсаревського і Л. Григоровської (2022).

Особливий інтерес становлять емпіричні дослідження впливу війни на психічне та емоційне благополуччя учасників освітнього процесу, які здійснили Ю. Лавриш, І. Литовченко, В. Лук'яненко, Т. Голуб (2022), А. Курапов, В. Павленко, А. Дроздов, В. Безлюдна, А. Резнік, Р. Ісраловіч (2022), О. Джеджера (2022), О. Топузов, Н. Бібік, О. Локшина, О. Онопрієнко (2022), М. Мельник (2022).

Водночас питання взаємообумовленості та впливу психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу в умовах російсько-української війни на забезпечення якості освіти не отримало належного висвітлення й обговорення у наукових розвідках і дискусіях. Відтак беззаперечною є актуальність цього дослідження.

Метою цієї розвідки є дослідження соціально-психологічних викликів для української

освіти, спричинених повномасштабним вторгненням Росії, та їх впливу на стан психічного здоров'я дітей і дорослих, висвітлення основних шляхів реалізації державної освітньої політики щодо надання психосоціальної підтримки учасникам освітнього процесу як необхідної умови забезпечення якості освіти в умовах воєнного стану і поствоєнний період відновлення України.

Методи дослідження: теоретико-методологічний аналіз, узагальнення і систематизація наукових джерел та нормативних документів для з'ясування сучасного стану проблеми дослідження й виокремлення основних напрямів наукового пошуку щодо психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу в умовах війни, анкетування здобувачів вищої освіти відповідно до розробленого авторкою опитувальника, експертна педагогічна оцінка щодо впливу війни на стан психічного здоров'я здобувачів освіти, навчальну мотивацію і якість результатів навчання, кількісне та якісне опрацювання отриманих даних для формулювання обґрунтованих висновків.

Реалізація освітньої політики держави щодо психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу. В умовах повномасштабної війни безпека та здоров'я учасників освітнього процесу є однією із найактуальніших проблем сьогодення, яка обумовлює необхідність створення в закладах освіти безпечного освітнього середовища (Цюман, Бойчук, 2018). За твердженням авторів, відсутність безпеки негативно впливає на результати навчання здобувачів і якість освіти зокрема. Це пояснюється тим, що, перебуваючи у дискомфортному стані тривожності, страху, невпевненості у майбутньому, студенти втрачають мотивацію до навчання, у них знижується рівень зосередженості на процесі здобуття знань, оскільки всі думки та зусилля спрямовані на переживання психотравмуючих подій, спричинених війною. Відтак, безумовно, безпечно для життя й здоров'я учасників освітнього процесу середовище визнаємо одним із базових індикаторів якості освіти.

Якість освітнього середовища визначається вчинками, діями та поведінкою осіб, які до нього належать. Відтак будь-які дії або

бездіяльність можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на психологічне благополуччя суб'єктів освітнього процесу. З огляду на це, одним із ключових завдань освітньої системи в умовах воєнного стану В. Андрієнкова, Т. Войцях, І. Гриців, В. Мельничук та ін. (2023, с. 5) вважають надання повсякденної психологічної допомоги та соціальної підтримки здобувачам освіти, які перебувають у складних і кризових життєвих ситуаціях, сприяння їх успішній адаптації до змін у соціальному середовищі й умов життєдіяльності, спричинених війною.

Ці аргументи спричинили необхідність об'єднання зусиль органів державної влади, освітянської й наукової спільноти, закладів освіти, психологічних служб і громадських організацій для розроблення плану заходів і дієвих механізмів щодо забезпечення постійного нагляду та своєчасного надання психосоціальної підтримки учасникам освітнього процесу в умовах воєнного стану, що є запорукою і необхідною передумовою успішного навчання й створення умов для якісного здобуття освіти відповідно до цілей та завдань системи освіти.

У період воєнного стану реалізація освітньої політики України щодо психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу *регулюється Законом України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII*, згідно з яким відповідальність за цей напрям покладено на психологічну службу. Діяльність психологічної служби, як важливої складової державної системи охорони психічного й соціального здоров'я громадян, спрямована на надання психосоціальної підтримки не лише для розвитку та саморозвитку особистості, але й для подолання кризових моментів у житті, психологічного дискомфорту, емоційної нестабільності, невпевненості у майбутньому. С. Шкарлет наголошує, що збройна агресія зумовила низку викликів для психологічної служби у системі освіти, зокрема:

– зростання чисельності осіб, які зазнали психологічних травм під час військових дій та потребують постійної психологічної допомоги та підтримки;

– недостатня кількість підготовлених практичних психологів для надання

психологічного супроводу учасникам освітнього процесу;

– неготовність педагогічних працівників надавати базову психологічну підтримку здобувачам освіти, які отримали психологічну травму;

– недієва система підтримки педагогів й практичних психологів під час роботи в стресових умовах та з особами, які мають психологічну травму;

– недостатня інформованість батьків з проблем психічного здоров'я та механізмів надання психологічної підтримки своїм дітям;

– потреба у впровадженні чітких процедур перенаправлення й стандартів реагування для освітян у випадках їх неспроможності самостійно долати прояви психологічних травм (*Освіта України, 2022а, с. 210*).

З початком повномасштабної війни Міністерством освіти і науки України (далі – МОН) було підготовано лист *«Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» від 29.03.2022 № 1/3737-22*, у якому надано систематизовану інформацію про корисні інформаційні ресурси з питань психологічної підтримки дітей та дорослих, покликання на онлайн-вебінари й інші заходи щодо застосування сучасних підходів у наданні психологічної допомоги особам, які пережили психотравмуючі події війни (*Про забезпечення психологічного супроводу, 2022*).

Задля забезпечення своєчасного надання психологічної допомоги й емоційної підтримки осіб у закладах освіти МОН розроблено лист *«Щодо діяльності психологічної служби в системі освіти у 2022/2023 навчальному році» від 02.08.2022 № 1/8794-22*. Ключовою метою діяльності психологічної служби у закладах освіти визначено уникнення негативного впливу війни на психічний стан учасників освітнього процесу й забезпечення їхнього безперешкодного доступу до фахівців психологічної служби. У додатку до листа надано рекомендації щодо психологічного супроводу і соціально-педагогічного патронажу учасників освітнього процесу, а також підвищення професійної компетентності фахівців

психологічної служби та педагогічних працівників з огляду на необхідність оволодіння ними сучасними технологіями надання першої психологічної допомоги здобувачам освіти в умовах війни (*Щодо діяльності психологічної служби, 2022*).

Психосоціальну підтримку в умовах закладу освіти може надавати не лише практичний психолог, але й педагогічний працівник, який ознайомлений із правилами надання такої допомоги. Ключові принципи цієї діяльності полягають у тому, щоб ненав'язливо надавати підтримку тим, хто не бажає її отримувати, об'єктивно оцінювати психологічні проблеми та потреби постраждалих від війни, слухати здобувача чи колегу, не примушуючи говорити, заохочувати позитивні моменти, що сприяє активізації внутрішнього потенціалу для подолання екстремальних ситуацій, викликаних війною (Пилипенко, 2022, с. 144). Відтак основними напрямками психологічної допомоги учасникам освітнього процесу є створення атмосфери і відчуття безпеки, вивчення емоційних реакцій на стреси війни, використання технік подвійного фокусу уваги, а також роботи в уяві, зі снами, з думками та з емоціями, експозиція до травматичних спогадів через малювання, листування і проговорювання; надання рекомендацій батькам з питань психологічної підтримки дітей та вирішення їхніх власних проблем, ведення щоденника для планування дій на кожен день тижня та ін. (Сміт, Дигеров, Юле, 2016). Крім цього, необхідними чинниками стабілізації психічного стану і відновлення стійкості є психологічна самопомога, яка передбачає виконання відповідних технік і вправ для підтримки самого себе із використанням внутрішніх ресурсів, необхідних для адаптації до складних життєвих обставин і ситуацій. Важливим внутрішнім ресурсом для самопідтримки та самопомоги в умовах воєнного стану є здатність піклуватися про себе, сприймати себе як цілісну особистість з усіма позитивними й негативними рисами. Відтак у емоційно складних ситуаціях, пов'язаних з війною, необхідно переживати всі негативні емоції і почуття (страх, злість, біль, агресію, розпач та ін.), говорити про них, відводити час на переживання болю, пов'язаного з втратами,

знаходити сенс у власній вірі в себе і у майбутнє, шукати позитивні моменти в складних обставинах життя. В умовах війни важливо не втратити себе та вижити, зберігаючи при цьому свої внутрішні ресурси в боротьбі за життя, знаходити нові стратегії подолання психотравмуючих обставин і подій, приймати різні емоційні реакції, об'єктивно оцінювати психотравмуючі ситуації, формувати позитивне ставлення до вирішення складних життєвих завдань, використовуючи методи релаксації, аутогенні вправи заспокоєння й техніки покращення самопочуття (Пилипенко, 2022, с. 146).

З початком війни для подолання викликів у сфері психічного здоров'я громадян було розроблено *Національну програму психічного здоров'я та психосоціальної підтримки*, метою якої є створення ефективної системи доступних та якісних послуг з психічного здоров'я для всіх, хто їх потребує. Основні напрями впровадження цієї програми координує Міністерство охорони здоров'я України спільно з українськими та міжнародними партнерами у співпраці з Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Задля реалізації цілей програми на виконання *постанови Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 539* утворена Міжвідомча координаційна рада з питань охорони психічного здоров'я та надання психологічної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України (*Про утворення*, 2022). Однією із основних функцій цієї ради є пошук шляхів і механізмів надання психологічної допомоги дітям і дорослим, постраждалим внаслідок війни, а також підвищення ефективності діяльності органів влади з цих питань.

У межах цієї програми Інститутом модернізації змісту освіти було *розроблено курс підвищення кваліфікації «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій»* (Курс підвищення, 2023). Цей курс розроблено відповідно до моделі змішаного навчання, який передбачає десять мультимедійних уроків, що відповідають міжнародному формату SCORM. Крім цього, він містить додаткові навчальні матеріали та тренінги, спрямовані на оволодіння

педагогічними працівниками, практичними психологами, соціальними педагогами, викладачами інститутів післядипломної педагогічної освіти, а також усіма, хто зацікавлений цією темою і хто цього потребує, новітніми технологіями психологічної допомоги і підтримки дітей та дорослих із дотриманням рекомендацій Save the Children й Міжнародного постійного комітету (IASC) щодо перенаправлення і дотримання етичних норм. Цей курс дозволяє оволодіти техніками зняття емоційного напруження, відновлення почуття безпеки й психоемоційного комфорту, емоційного налаштування на навчання та працю тощо. Курс доступний на веб-сайті Всеукраїнського проєкту з профорієнтації та побудови кар'єри «Обери професію своєї мрії», який підтримується МОН України.

Інститутом модернізації змісту освіти спільно з ГО «Ла Страда-Україна» за підтримки ЮНІСЕФ *розроблено серію вебінарів і семінарів з питань психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу*. Зокрема за період воєнних дій проведено наступні заходи: «Надання психосоціальної підтримки учасникам освітнього процесу в період військових подій», «Протидія та реагування на випадки насильства над дітьми в умовах дистанційного навчання в період війни», «Вплив психологічної травми на тіло людини» та ін. (*Освіта України*, 2022b, с. 14). Всі ці події можна переглянути на YouTube у відкритому доступі. О. Устінов, аналізуючи підсумки Національної програми психосоціальної підтримки звертає увагу на те, що під час її втілення розроблені також такі проєкти, як «Аптечка самопомоги», довідник «Базові навички турботи про себе та інших», новий розділ «Довідника безбар'єрності» – «Етика взаємодії у період стресу», ролики на телебаченні тощо (Устінов, 2022).

За підтримки Міністерства освіти і науки України *створені телеграм-канали «Подбай про себе» і «Подбай про дитину»*, які підтримуються волонтерами, психологами та педагогами. На цих каналах публікуються психологічні техніки, поради, рекомендації, ігри та вправи для подолання страху й тривоги, зняття стресу, психологічного розвантаження тощо. До того ж у

рамках проєкту «Батьківський HUB» розроблено вебінари для батьків, створено анімаційний ролик «Як говорити з дитиною про війну» у співпраці з онлайн-платформою Creative Practice (*Головні підсумки*, 2022). Усі ці заходи спрямовані на психосоціальну допомогу та підтримку дітей і дорослих, оволодіння ними техніками самопомоги й керування своїм психоемоційним станом, подолання страху та тривожності, емоційного потрясіння, зменшення впливу травматичних подій, спричинених війною.

Ще однією програмою, яка спрямована на ефективну реалізацію державної політики щодо психосоціальної підтримки й супроводу дітей та дорослих, є *Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?»* (*Всеукраїнська програма*, 2022). Вона реалізується за підтримки й у співпраці з експертами проєкту USAID «Розбудова стійкої системи громадського здоров'я», а також Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міжнародної організації з міграції (IOM Ukraine), рекламного холдингу Megapolis, благодійного фонду BGV, які посприяли у виготовленні та поширенні інформаційно-просвітницьких матеріалів. Під час реалізації програми фахівцями розроблені різні проєкти й методичні матеріали, зокрема додаток BetterMe: Mental Health, проєкт ЮНІСЕФ «Поруч», метою якого є надання консультацій для дітей, педагогічних працівників і батьків з питань психологічної самопомоги та підтримки інших людей під час війни.

Значний вклад у підтримку психосоціального здоров'я населення роблять *неурядові організації й різні платформи, які надають безоплатну допомогу всім, хто її потребує*. До них належать Національна психологічна асоціація, Центр психологічного консультування «Open Doors», Центр психологічної підтримки «ОбійМи», Група психологічної підтримки «Разом», Національна професійна лінія з питань профілактики самогубств та підтримки психічного здоров'я «Lifeline Ukraine», Цілодобова психологічна підтримка «Запорука», «Хаб стійкості», Реабілітаційний центр із надання безоплатної психологічної допомоги «Крок назустріч», онлайн-платформа «Розкажи мені», онлайн-програма

«Бути батьками ангела», телеграм-канали «Перемога» і «Психологічна підтримка» та ін.

Отже, оскільки психоемоційний стан учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану є однією із значущих проблем, яка створює бар'єри на шляху до забезпечення якості освіти, то державна політика у сфері освіти передбачає реалізацію низки ініціатив, що передбачають системну реалізацію заходів психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу. Для цього об'єднано зусилля органів державної влади, неурядових організацій, громадських спілок й груп волонтерів-психологів, які вживають заходи для надання підтримки всім учасникам освітнього процесу.

Результати емпіричного дослідження впливу негативних факторів війни на стан психосоціального здоров'я учасників освітнього процесу. У ході цієї наукової розвідки нами було проведено емпіричне дослідження щодо впливу негативних факторів війни на стан психічного здоров'я учасників освітнього процесу, їх навчальну мотивацію, пізнавальну активність і якість навчальної діяльності. У дослідженні взяли участь здобувачі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (261 респондент) спеціальності 013 Початкова освіта Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

За результатами проведеного опитування було з'ясовано, що більшість здобувачів освіти, які знаходяться в Україні (89,6 %) задоволені умовами проживання і навчання, вони для них є безпечними та психологічно комфортними, лише незначна кількість респондентів (8,4 %) зауважили, що освітнє середовище в цілому комфортне та безпечне, хоча є деякі незручності, пов'язані з повітряними тривогами, необхідністю спускатися в укриття, емоційними переживаннями. Для незначної частки здобувачів (7,3 %), які перебувають за кордоном, умови проживання і навчання є безпечними для життя, але не в повній мірі психологічно комфортними, що викликано фінансовими труднощами, необхідністю пошуку місця проживання й працевлаштування, мовним бар'єром, нестабільним мобільним та інтернет-зв'язком, що перешкоджає повноцінному засвоєнню навчального матеріалу, доступу до інформаційних ресурсів і взаємодії з викладачем (Рис. 1).

Рис. 1. Кількісні показники задоволеності здобувачів вищої освіти умовами навчання і проживання за показниками психологічного комфорту та безпеки (Джерело: дані авторки)

Щодо оцінки впливу війни на психологічний стан 20,3 % здобувачів зауважили, що відчують симптоми стресу після пережитого досвіду війни, 17,6 % респондентів відмітили, що не відчують погіршення свого психічного здоров'я, 62,1 % опитаних зазначили, що час від часу відчують певну симптоматику стресового стану. Зокрема результати опитування показали, що здобувачі вищої освіти відчують підвищену тривожність

(15,7 %), виснаження і спустошення (11,9 %), пригніченість та апатію (7,7 %), невизначеність (19,9 %), дратівливість (13,4 %), погіршення пам'яті й здатності до концентрації уваги (18,7 %), зниження працездатності (20,7 %), порушення сну (8,4 %). Слід відмітити, що у подоланні цих станів найбільше допомагає підтримка родини й друзів (61,3 %), а також техніки психологічної самопомоги і розвантаження (45,9 %) (Рис. 2).

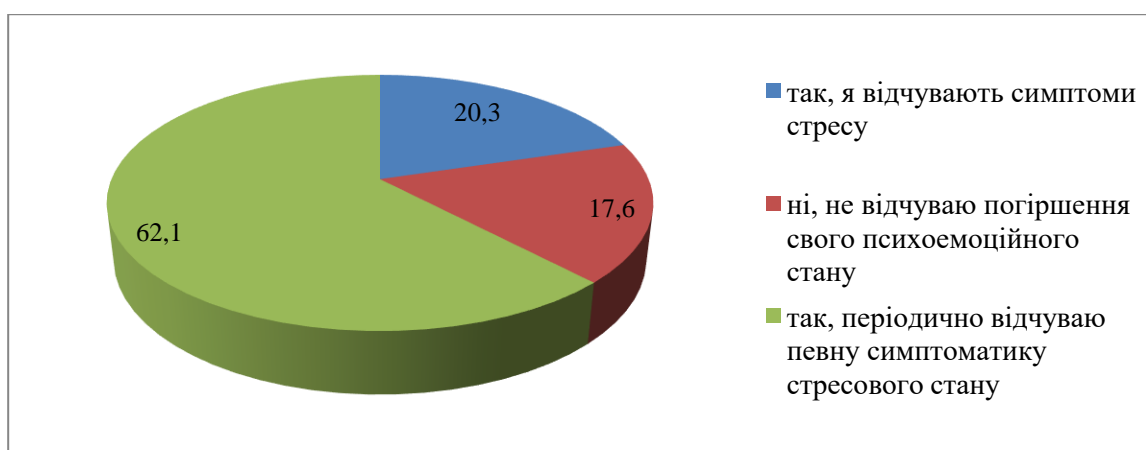

Рис. 2. Кількісні показники щодо психоемоційного стану здобувачів вищої освіти в умовах війни. (Джерело: дані авторки)

Зміни у психоемоційному стані призводять, згідно з отриманими відповідями респондентів, до зниження рівня навчальної мотивації, про що заявили 61,7 %. До чинників, які впливають на зміну мотивації до навчання в умовах війни

здобувачі відносять стресові ситуації, пов'язані із втратою близьких людей, зміни в соціальному середовищі, перебування рідних у зоні бойових дій, невизначеністю у майбутньому, переживання горя і втрат, які зазнають люди та країна під час

війни. Різняться показники навчальної мотивації здобувачів вищої освіти до війни та після повномасштабного вторгнення. Так рівень мотивації до початку війни респонденти оцінюють як дуже високий (16,5 %), високий (37,5 %),

середній (29,9 %), низький (12,3 %), дуже низький (3,8 %). На час проведення опитування ці показники знизились, зокрема дуже високий (15,3 %), високий (30,3 %), середній (31,8 %), низький (17,6 %), дуже низький (5 %) (Рис. 3).

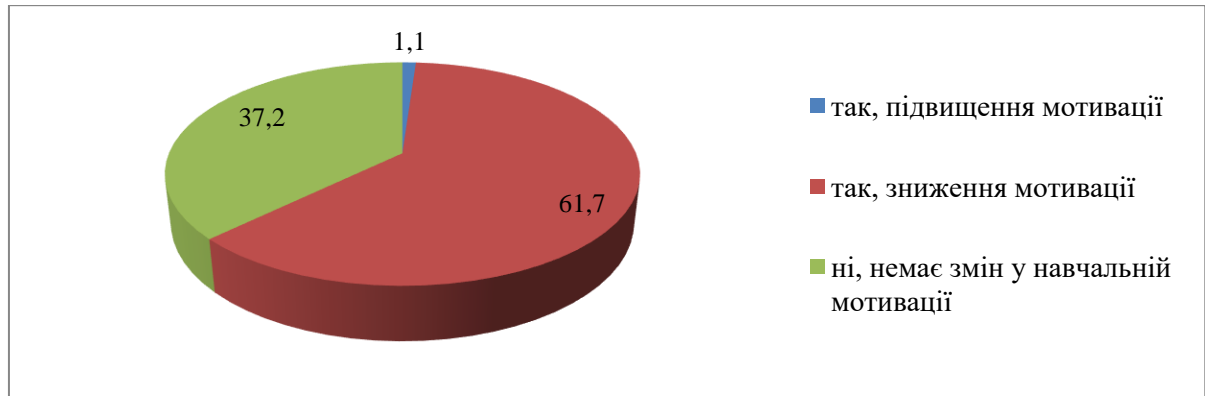

Рис. 3. Кількісні показники щодо впливу психічних (емоційних) станів, які переживають здобувачі вищої освіти на навчальну мотивацію в умовах війни. (Джерело: дані авторки)

Стосовно впливу емоційних переживань на пізнавальну активність і якість навчальної діяльності, то 26,4 % респондентів зауважили, що психоемоційний стан не впливає на їхню пізнавальну активність та якість навчальної діяльності, 62,1 % – частково впливає на зниження цих показників, 11,5 % – значно впливає на ефективність навчання. Водночас рівень досягнутих результатів навчання та їх якість до

початку повномасштабного вторгнення здобувачі вищої освіти оцінюють як дуже високий (15,3 %), високий (31,1 %), середній (39,8 %), низький (11,9 %), дуже низький (1,9 %). У ході проведеного опитування було виявлено зниження цих показників після початку війни: дуже високий (13,4 %), високий (26,8 %), середній (41,4 %), низький (15,3 %), дуже низький (3,1 %) (Рис. 4).

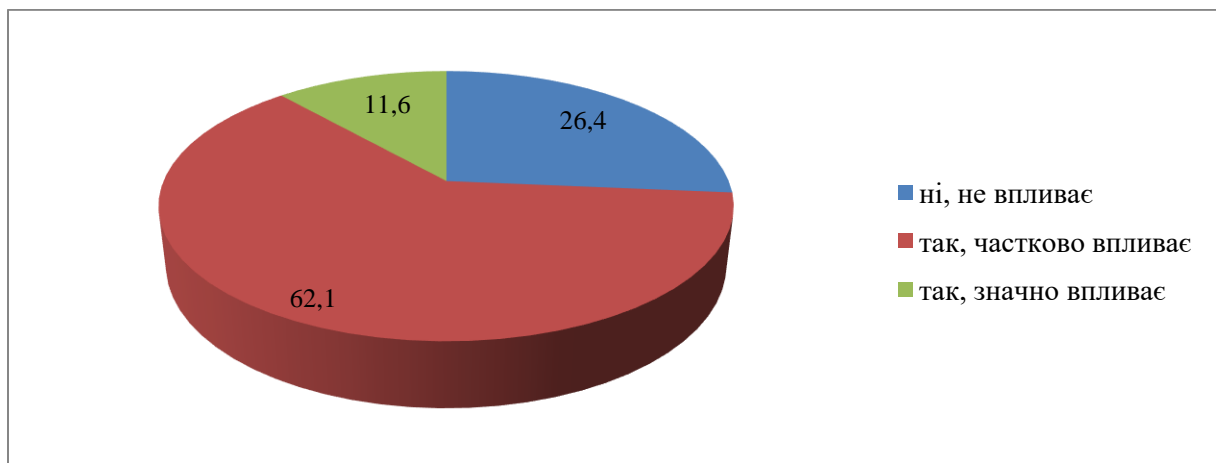

Рис. 4. Кількісні показники щодо впливу емоційних станів, які переживають здобувачі вищої освіти на пізнавальну активність і якість навчальної діяльності в умовах війни. (Джерело: дані авторки)

Цікавими для нашого дослідження є результати оцінки здобувачами вищої освіти важливості психосоціальної підтримки для

покращення їхньої навчальної мотивації та якості навчання в умовах воєнного стану. Зокрема переважна більшість респондентів зауважили, що

це дуже важливо (21,6 %) і важливо (46,3 %). Натомість лише 26,4 % осіб відзначили, що це не важливо та 5,7 % здобувачів наголосили на тому,

що психосоціальна підтримка не відіграє важливої ролі у підвищенні їхньої мотивації і якості навчальної діяльності (Рис. 5).

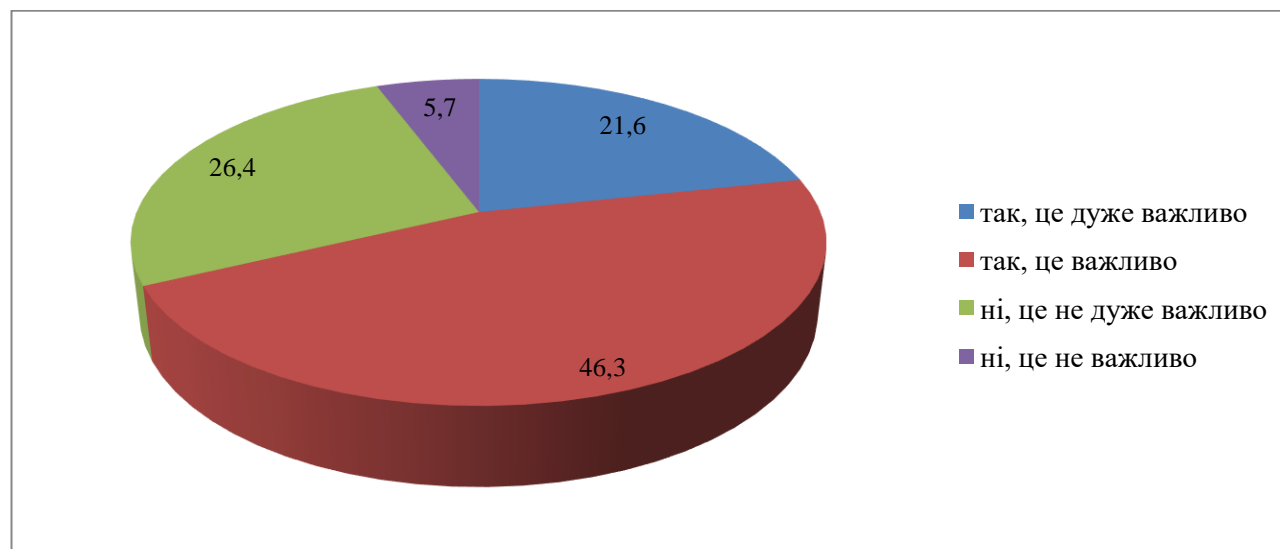

Рис. 5. Кількісні показники щодо необхідності психосоціальної підтримки здобувачів вищої освіти для підвищення навчальної мотивації і якості навчання в умовах війни. (Джерело: дані авторки)

Отже, проведене дослідження дало змогу констатувати, що переважна більшість здобувачів вищої освіти задоволені умовами проживання і освітнім середовищем, які є безпечними та психологічно комфортними для навчання. Оцінюючи вплив війни на психоемоційний стан, значна частина респондентів зауважила, що періодично відчувають симптоми стресу впродовж дії воєнного стану, серед найпоширеніших з яких є підвищена тривожність, виснаження, спустошення, пригніченість, апатія, невизначеність, дратівливість, погіршення пам'яті й здатності до концентрації уваги, зниження працездатності, порушення сну. Це все, на думку більшої частини опитаних, впливає на зниження їхньої навчальної мотивації, пізнавальної активності та якості навчальної діяльності. Вирішення цієї проблеми потребує посилення психосоціальної підтримки здобувачів вищої освіти на всіх рівнях: від викладачів, які виконують психотерапевтичні функції під час проведення занять, до усіх служб університету, а за потреби відповідних фахівців задля створення сприятливих і психологічно комфортних умов для якісного надання освітніх послуг в умовах воєнного стану і в повоєнний період.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Порушена в цій науковій розвідці проблема набула особливої актуальності під час російсько-української війни, яка призвела до серйозних негативних наслідків для психосоціального здоров'я й погіршення емоційного благополуччя учасників освітнього процесу. За цих умов одним із пріоритетів у діяльності закладів освіти є створення безпечного й психологічно комфортного освітнього середовища для здобувачів та працівників, забезпечення їхньої психологічної стійкості. Будучи надзвичайно потужним емоціогенним фактором, війна негативно впливає на якість життєдіяльності особистості та функціонування її емоційної сфери, знижуючи здатність до протистояння впливу психотравмуючих подій та їхніх наслідків. Все це позначається на навчальній мотивації, пізнавальній активності та результатах навчальної діяльності здобувачів освіти, які в певній мірі знижуються з огляду на несприятливі для навчання умови й унаслідок глибоких та інтенсивних емоційних переживань, спричинених жахливими наслідками повномасштабної війни. Відтак винятково важливого значення набуває питання психосоціальної підтримки учасників

освітнього процесу в умовах воєнного стану задля підвищення їх психоемоційної стійкості й оптимізації навчальної діяльності, що є одним із індикаторів забезпечення якісної освіти на всіх рівнях її функціонування.

Перспективи подальших досліджень полягають у впровадженні інноваційних освітніх технологій і визначенні їх ефективності з огляду на підвищення навчальної мотивації та якості професійної підготовки здобувачів вищої освіти.

Література

- Мельник М. Освіта в умовах воєнного стану : результати опитування. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. № 4 (1). С. 1–8. DOI : <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4130>
- Андрєєнкова В. Л., Войцях Т. В., Гриців І. П., Мельничук В. О., Сабліна Н. О., Флярковська О. В., Харківська Т. А. Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу: навчально-методичний посібник : Київ, 2023. 149 с.
- Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?». 2022. URL : <https://www.howareu.com/> (Дата звернення: 28.09.23).
- Головні підсумки реалізації Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. 2022. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/golovni-pidsumki-realizaciyi-nacionalnoyi-programi-psihichnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki> (Дата звернення: 29.09.23).
- Джеджеря О. Емоційна стійкість здобувачів освіти в умовах війни як проблема вищої школи. *Психологія : реальність і перспективи. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. 2022. Вип. 18. С. 73–80. DOI : <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i18.281>
- Духневич В. М. Створення безпечного освітнього середовища : «Шість кроків до безпеки». *Проблеми політичної психології*. 2022. № 12 (26). С. 266–278. DOI : <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-105>
- Коцур Н., Товкун Л. Формування психологічної безпеки освітнього середовища в умовах російсько-української війни. *Європейські гуманітарні студії : держава і суспільство*. 2023. № 1. С. 56–73. DOI : <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2023.1.04>
- Курс підвищення кваліфікації для освітян «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій». URL : <https://hryoutest.in.ua/courses/programa-pidvishchennya-kvalifikaciyi-psihologichnoyi-pidtrimki-dlya-osvityan-ta-batkiv> (Дата звернення: 30.09.23).
- Марухина І. В. Алгоритм роботи працівника психологічної служби з формування безпечного освітнього середовища у закладі освіти. *Психологічний супровід формування демократичних засад та профілактики і розв'язання конфліктів у закладі освіти* : практичний посібник / за заг. ред. В. Г. Панка. Київ : Ніка-Центр, 2021. С. 148–163.
- Освіта України в умовах воєнного стану : інформаційно-аналітичний збірник / за заг. ред. С. Шкарлета. Київ, 2022а. 359 с.
- Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність : науково-методичний збірник / за заг. ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці, 2022б. 140 с.
- Пилипенко Н. Психологічна допомога та підтримка постраждалим внаслідок війни в Україні. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 70 (6), С. 142–148. DOI : <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-142-148>
- Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : Лист Міністерства освіти і науки України від 29.03.2022 № 1/3737-22. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogo-suprovodu-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini> (Дата звернення: 28.09.23).
- Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань охорони психічного здоров'я та надання психологічної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації

- проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 7.05.2022 № 539. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2022-%D0%BF#Text> (Дата звернення: 28.09.23).
- Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : методичний посібник / за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : ТОВ Видавництво «Логос», 2015. 207 с.
- Сафонов Ю., Флярковська О. Українська освіта у воєнний та поствоєнний періоди : психологічні фактори та економічні наслідки. *Проблеми освіти*. 2023. Вип. 1 (98). С. 6–22. DOI : <https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-98.2023.01>
- Слюсаревський М. М., Григоровська Л. В. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. *Вісник НАПН України*. 2022. № 4 (1). С. 1–7. DOI : <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129>
- Сміт П., Дирегров Е, Юле У. Діти та війна : навчання технік зцілення. Львів, 2016. 98 с.
- Устінов О. В. Підсумки Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки за 2022 р. *Український медичний часопис*. 2022. URL : <https://umj.com.ua/uk/novyna-237177-pidsumki-natsionalnoyi-programi-psihichnogo-zdorov-ya-ta-psihosotsialnoyi-pidtrimki-za-2022-r> (Дата звернення: 29.09.23).
- Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища : метод. посіб. Київ, 2018. 56 с.
- Щодо діяльності психологічної служби в системі освіти у 2022/2023 навчальному році : Лист Міністерства освіти і науки України від 02.08.2022 № 1/8794-22. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-diyalnosti-psihiologichnoyi-sluzhbi-u-sistemi-osviti-v-20222023-navchalnomu-roci> (Дата звернення: 30.09.23).
- Kurapov A., Pavlenko V., Drozdov A., Bezliudna V., Reznik A. & Isralowitz R. Toward an understanding of the Russian-Ukrainian war impact on university students and personnel. *Journal of loss and trauma*. 2022. № 28 (2). P. 167–174. DOI : <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>
- Lavrysh Yu., Lytovchenko I., Lukianenko V., Golub T. Teaching during the wartime : Experience from Ukraine. *Educational Philosophy and Theory*. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714>
- Topuzov O., Bibik N., Lokshyna O., Onopriienko O. (2022). Organisation of primary education at war in Ukraine : results of a survey of primary education specialists. *Education: Modern Discourses*. 2022. № 5. P. 7–18. DOI: <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2022-5-01>

References

- Andrieienkova, V. L., Voitsiakh, T. V., & Fliarkovska, O. V. (Ed.) (2023). Psychosocial support for participants in the educational process: a teaching and methodological manual : Kyiv (ukr).
- Dukhnevych, V. M. (2022). Creating a safe educational environment: «Six steps to safety». *Problems of Political Psychology*, 12(26), 266–278. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-105> (ukr).
- Dzhedzhera, O. (2022). Emotional stability of educators in war conditions as a problem of higher education. *Psychology: Reality and Prospects. Collection of Scientific Papers of Rivne State Humanitarian University*, 18, 73–80 <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i18.281> (ukr).
- Kisarchuk, Z. H. (Ed.) (2015). Psychological assistance for those affected by crisis traumatic events: a methodological guide. Kyiv: TOV Vydavnytstvo «Lohos» (ukr).
- Kotsur, N., Tovkun, L. (2023). Formation of the psychological safety of the educational environment in the conditions of the russian-Ukrainian war. *European humanities studies: state and society*, 1, 56–73. <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2023.1.04> (ukr).
- Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov, A., Bezliudna, V., Reznik, A. & Isralowitz, R. (2022). Toward an understanding of the Russian-Ukrainian war impact on university students and personnel. *Journal of loss and trauma*, 28(2), 167–174. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838> (eng).
- Lavrysh, Yu., Lytovchenko, I., Lukianenko, V., & Golub, T. (2022). Teaching during the wartime : Experience from Ukraine. *Educational Philosophy and Theory*. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2098714> (eng).
- Marukhyna, I. V. (2021). Algorithm of work for a psychological service employee on creating a safe educational environment in an educational institution. Panko V. H. (Ed.) *Psychological support for the formation of*

- democratic principles and the prevention and resolution of conflicts in an educational institution: a practical guide* : Nika-Tsentr, 148–163 (ukr).
- Melnyk, M. (2022). Education during martial law: a survey results. *Bulletin of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 4(1), 1–8. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4130> (ukr).
- On establishment of the Interagency Coordination Council for Mental Health Protection and the Provision of Psychological Assistance to Individuals Affected by the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. № 539 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2022-%D0%BF#Text> (Access: 28.09.23) (ukr).
- On higher education: Law of Ukraine. № 1556-VII (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Access: 28.09.23) (ukr).
- On providing psychological support for participants in the educational process in the conditions of martial law in Ukraine: Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine. № 1/3737-22 (2022). <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogo-suprovodu-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> (Access: 28.09.23) (ukr).
- On activities of the psychological service in the education system in the 2022/2023 academic year: Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine. № 1/8794-22 (2022). <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-diyalnosti-psihologichnoyi-sluzhbi-u-sistemi-osviti-v-20222023-navchalnomu-roci> (Access: 30.09.23) (ukr).
- Professional development course for educators «First Psychological Aid to Educational Process Participants During and After Armed Conflicts». <https://hryoutest.in.ua/courses/programa-pidvishchennya-kvalifikacii-psihologichnoji-pidtrimki-dlya-osvityan-ta-batkiv> (Access: 30.09.23) (ukr).
- Pylypenko, N. (2022). Psychological assistance and support to victims as a result of the war in Ukraine. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 70(6), 142–148. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-70-6-142-148> (ukr).
- Safonov, Yu., & Fliarkovska, O. (2023). Ukrainian education in the war and post-war periods: psychological factors and economic consequences. *Problems of Education*, 1(98), 6–22. <https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-98.2023.01> (ukr).
- Shkarlet, S. (Ed.) (2022). Education in Ukraine under martial law: an information and analytical collection. Kyiv (ukr).
- Shkarlet, S. (Ed.) (2022). Education in Ukraine under martial law. Innovative and project activities: scientific and methodological collection. Kyiv-Chernivtsi (ukr).
- Sliusarevskiy, M. M., & Hryhorovska, L. V. (2022). Psychological support for education process participants the conditions of war. *Bulletin of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 4(1), 1–7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129> (ukr).
- Smit, P., Dyrehrov, E., & Yule, U. (2016). Children and war: teaching healing techniques. Lviv (ukr).
- The All-Ukrainian Mental Health Program «How Are You?» (2022). <https://www.howareu.com/> (Access: 28.09.23) (ukr).
- The main outcomes of implementation of the National Program of Mental Health and Psychosocial Support (2022). <https://mon.gov.ua/ua/news/golovni-pidsumki-realizaciyi-nacionalnoyi-programi-psihichnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki> (Access: 29.09.23) (ukr).
- Topuzov, O., Bibik, N., Lokshyna, O., & Onoprienko, O. (2022). Organisation of primary education at war in Ukraine: results of a survey of primary education specialists. *Education: Modern Discourses*, 5, 7–18. <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2022-5-01> (eng).
- Tsiuman, T. P., & Boichuk, N. I. (2018). Code of safe educational environment: methodical manual. Kyiv (ukr).
- Ustinov, O. V. (2022). Results of the National Mental Health and Psychosocial Support Program for 2022. *Ukrainian Medical Journal*. <https://umj.com.ua/uk/novyna-237177-pidsumki-natsionalnoyi-programi-psihichnogo-zdorovya-ta-psihosotsialnoyi-pidtrimki-za-2022-r> (Access: 29.09.23) (ukr).

PSYCHOSOCIAL SUPPORT FOR THE EDUCATIONAL PROCESS PARTICIPANTS AS AN INDICATOR OF THE QUALITY OF EDUCATION UNDER MARTIAL LAW

Liubomyra Iliichuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor at the Department of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine, e-mail: liubomyra.iliichuk@pnu.edu.ua

The article emphasizes that Russia's armed aggression against Ukraine has significantly affected the security situation and the deterioration of the psychological state of the educational process participants, which is a dangerous phenomenon in the context of ensuring the quality of education. The necessity of creating a safe educational environment to reduce the impact of risk factors on the mental health of students, their parents and educators is put stress on. The challenges faced by the psychological service in the education system during the war are identified, in particular the growing number of people who are in need of psychological help and support, an insufficient number of trained practical psychologists and educators for providing psychological support and first psychological aid to the educational process participants, an imperfect system of support for educators and practical psychologists while working in stressful conditions, parents' lack of awareness of mental health issues and mechanisms for providing psychological support to their children. The article highlights the peculiarities of providing psychosocial support to children and adults affected by the war in crisis situations as well as the mechanisms of psychological self-help as a factor of stress resistance and internal potential to withstand psychological trauma during the war. The ways of implementing the educational policy to ensure constant supervision and timely provision of psychosocial support for the educational process participants under martial law are revealed, which is a guarantee and a necessary prerequisite of quality education in accordance with the goals and objectives of the education system. The results of an empirical study into the war's impact on the life of students and their mental health have shown that their psychological state underwent significant changes during martial law, which led to the weakening of academic motivation and a deterioration in learning outcomes. It is concluded that psychosocial support for the educational process participants is a prerequisite for ensuring the quality of education in the conditions of war and in the post-war period.

Keywords: psychosocial support, psychological safety, educational environment, quality of education, Ukrainian education, martial law.

Стаття надійшла до редакції / Received 07.09.2023

Прийнята до друку / Accepted 23.10.2023

Унікальність тексту 90 % (Unicheck ID1015545848)

© Ілійчук Любомира Василівна, 2023

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2023-9-21>

УДК 316.4.063.3:376-056.36-053.6

Анна Андріївна Катеринич
ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-9481-2688>
аспірантка другого року навчання
спеціальності 231 Соціальна робота
Київського університету імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна
a.katerynych.asp@kubg.edu.ua

СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ МОЛОДІ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ: АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

В оглядовій статті окреслено напрями розбудови системи соціального інтегрування молоді із інтелектуальними порушеннями. Визначено, що молодь з інтелектуальними порушеннями – це особи, які мають якісні та кількісні відхилення розвитку розумових здібностей та повністю або частково